

Щепакин В. М.

доцент кафедри теорії музики
та фортепіано, докторант Харківської
державної академії культури

ПРИВАТНІ МУЗИЧНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ОДЕСИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА ВПЛИВИ (II ЧАСТИНА)

Анотація. Продовжується аналіз функціонування в Одесі кінця XIX – початку XX ст. приватних музичних навчальних закладів через призму діяльності їхніх очільників. Доводиться пріоритетність західноєвропейських традицій у вихованні молодих музикантів.

Ключові слова: музична педагогіка, Одеса, приватні музичні навчальні заклади, Я. С. Кауфман, М. П. Фідельман, Г. М. Рахміль, П. С. Столярський.

Аннотація. Щепакин В. М. Частные музыкальные учебные заведения в Одессе конца XIX – начала XX веков: западноевропейские традиции и влияния (II часть). Анализируется функционирование в Одессе конца XIX – начала XX вв. частных музыкальных учебных заведений через призму деятельности их руководителей. Доказывается приоритетность западноевропейских традиций в воспитании молодых музыкантов.

Ключевые слова: музыкальная педагогика, Одесса, частные музыкальные учебные заведения, Я. С. Кауфман, М. П. Фидельман, Г. М. Рахмил, П. С. Столярский.

Summary. Schepakin V. M. Private music instruction in Odessa late of 19th – early of 20th centuries: the western European tradition and the influence. The operation in Odessa late XIX – early XX centuries private music schools in the light of their leaders is analyzed. We prove the priority of the Western European tradition in the education of young musicians.

Key words: music pedagogy, Odessa, private music schools, J. S. Kaufman, M. P. Fidelman, G. M. Rahmil, P. S. Stolyarsky.

Надійшла до редакції 23.05.2012

Постановка проблеми. Ця стаття є другою частиною однойменної розвідки, надрукованої у Віснику ХДАДМ № 3 за 2012 р., де була розпочата презентація найстаріших приватних навчальних музичних закладів Одеси кінця XIX – початку XX ст., розглядалася історія їхнього заснування, подальшого функціонування, аналізувалась різнобічна діяльність у місті керівників цих закладів – представників німецьких музичних традицій XIX ст. – К. Ф. Лаглера, Р. А. Гельма, Д. Ф. фон-Ресселя. Проте, наявність значної за кількістю джерел фактологічної інформації (здебільшого – численних публікацій в одеській та центральній російській періодиці того часу), котра стосувалася проблеми, що вивчається, задля більш повного висвітлення і подальшого аналізу матеріалу, потребувала вийти за стандартні межі одної статті. Отже, у даній розвідці буде продовжений перелік приватних музичних навчальних закладів Одеси останніх років XIX – перших неповних двох десятиліть XX ст., наданий аналіз діяльності як їхніх засновників і найбільш яскравих викладачів, так і цих закладів у цілому, а наприкінці – зроблені висновки до цієї та попередньої статей.

Результати дослідження. Після наданого в першій частині роботи аналізу діяльності одеських приватних музичних навчальних закладів, котрі були засновані протягом двох останніх десятиліть XIX ст. К. Ф. Лаглером, Р. А. Гельмом та Д. Ф. фон-Ресселем, зосередимося на розгляді функціонування закладів, заснованих в останні роки XIX та в перші роки XX ст. їхніми молодшими сучасниками і колегами-педагогами.

У 1902 р. в Одесі були відкриті загальнодоступні музичні курси, очолені випускником Варшавського музичного інституту Яковом Симоновичем Кауфманом. Я. С. Кауфман народився в єврейській родині в Херсоні 12 жовтня 1870 р. Початкову освіту він здобув у місцевій гімназії, музичну – в німецького музиканта, теоретика, скрипаля, колишнього соліста оркестру Санкт-Петербурзької опери, а пізніше – військового капельмейстера і капельмейстера місцевого музично-драматичного гуртка в Херсоні Е. О. Бергмейера, який навчався у Віденській та Лейпцизькій консерваторіях. Після смерті цього музиканта наприкінці 1893 р. [13] Кауфман продовжив навчання у ще одного представника віденської скрипкової школи, скрипаля Шеффера, випускника Віденської консерваторії. Після від'їзду Шеффера за кордон Кауфман переселився до Одеси, де продовжував займатися музикою під керівництвом першого директора музичних класів Одеського відділення Імператорського російського музичного товариства А. І. Чарнової, а також в учня Л. С. Ауера А. С. Фельдштейна та в І. В. Лабінського. У 1893 р. Кауфман вступив до Варшавського музичного інституту де навчався в класах скрипки і теорії композиції. У Варшаві молодий музикант також відвідував класи співу (Дж. Нувеллі) та кларнету (відомого за тих часів віртуоза Соболевського). Після закінчення Варшавського інституту в 1896 р. Кауфман повернувся до Одеси, де розпочав приватну музично-педагогічну діяльність, водночас працюючи музичним критиком і кореспондентом у місцевій та іногородній пресі. Як зазначалося в газеті «Сцена та

музика», вже в 1899 р. Кауфман дійшов до висновку, що традиційні приватні уроки не надають учням усебічного музичного розвитку і задався ціллю створити школу, яка б, маючи висококваліфіковані викладацькі кадри, була спроможна за дуже помірну платню готувати професіональних виконавців на різних музичних інструментах, учителів музики, концертних співаків, композиторів, диригентів, військових капелмейстерів (у деяких документах тих часів навчальний заклад Кауфмана фігурував саме як капелмейстерські курси), оркестрових музикантів, аккомпаніаторів тощо [8]. Того ж року Кауфман ознайомився з постановкою музично-педагогічної справи в навчальних музичних закладах найбільших культурних центрах Росії, відвідавши Харків та Київ, де працювали музичні училища при місцевих відділеннях Імператорського російського музичного товариства (далі ІРМТ), а також консерваторські Москву і Санкт-Петербург. На основі придбаного досвіду музикант подав клопотання до Міністерства внутрішніх справ про відкриття загальнодоступних музичних курсів, яке було задоволене в 1901 р. З 1902 р. курси Кауфмана, до викладання в яких були залучені досвідчені одеські педагоги, розпочали існування. У перший рік навчання були сформовані класи фортепіано, скрипки, віолончелі, співу, теорії композиції, духових інструментів, а крім того – теорії, гармонії, сольфеджіо та обов'язкового фортепіано. Вже протягом першого року існування курси дали три публічні учнівські вечори і п'ять концертів за участю викладачів. Після першої «музичної суботи», організованої курсами Кауфмана наприкінці березня 1902 р. гра усіх її учасників була удостоєна схвальних відгуків у газеті «Театр» (в переліку викладачів курсів були: Н. Черткова, С. Собінова, Ф. Левитський – співи, К. Лебединська – фортепіано і фісгармонія, Й. Карбулька – скрипка, Я. Кауфман – скрипка та оркестр, Я. Мандельбаум – віолончель) [1]. А в кореспонденціях, що висвічували проведення другої і третьої «музичних субот» ця ж газета додала до названих вище викладачів і співробітників курсів такі прізвища: Н. Фердман, Д. Топуз, Н. Гурович, та артист італійської опери Майно (співи), Б. Тенненбаум (скрипка), Р. Розенблат (фортепіано і фісгармонія), Цацкін (мелодекламація), Б. Писаревський та Д. Зіссерман (віолончель) [19], викладач теоретичних предметів Я. А. Френкель [20]. «Загальнодоступні музичні курси Я. С. Кауфмана, попри їх відносно недавнє відкриття в Одесі, завдяки раціонально поставленій справі викладання музики і чудовому підбору досвідчених викладачів, привертають до себе багато учнів і посідають серед місцевих музично-педагогічних закладів досить помітне і міцне положення» – зазначала місцева преса [8]. Кауфман також намагався відкрити при курсах чотирирічне училище із загальноосвітніми предметами та заснував нотну бібліотеку, якою могли користуватися всі учні школи. З грудня 1902 р. Кауфман та Френкель проводили для охочих шестимісячні популярні вечірні лекції з елементарної теорії музики за доступною платнею – 2 та 3 рублі на місяць [20]. Як правило, учнівські концерти курсів Кауфмана проходили в приміщенні Літературно-артистичного клубу. Після

третього такого концерту, 9 лютого 1903 р., у якому були представлені класи співу, фортепіано і флейти, рецензент газети «Сцена и музыка» зазначив, що справа музичної освіти поставлена на курсах дуже раціонально, причому всіма концертантами виявлена осмислена передача виконуваних п'єс і цілком правильна система викладання [2].

Ця ж газета навела склад викладачів курсів Кауфмана, які були запрошені до курсів на 1903/04 навчальний рік. Це вихованець Паризької консерваторії, піаніст М. Малкін (у майбутньому відомий американський піаніст і педагог), вихованець Віденської консерваторії по класу Т. Лешетицького А. Я. Фрідман (можливо родич видатного піаніста, також віденського учня Лешетицького І. Фрідмана), ще один піаніст Євг. Кауфман, вихованець Празької консерваторії скрипаль Ян Крейза, вихованець Віденської консерваторії віолончеліст М. Я. Вертсон та педагог співу, соліст театру «La Scala» Вінченцо Майна [17].

В Одесі на зламі XIX – XX ст. функціонували ще декілька приватних музичних навчальних закладів, відкритих єврейськими музикантами: курси (класи) М. П. Фідельмана, Г. І Рахміля, скрипкові курси П. С. Столярського, музичні класи М. В. Шмітт та менш відомі – Плінера, Рафаловича, Галка тощо [6; 16].

В музичних курсах вільного художника М. П. Фідельмана, петербурзького вихованця Л. С. Ауера, брата відомого і шанованого в Одесі скрипаля, викладача музичного училища Одеського відділення ІРМТ і голови місцевого квартету О. П. Фідельмана, функціонували, як свідчила місцева преса в 1912 р., класи скрипки, фортепіано, віолончелі, співу, мідних і дерев'яних духових інструментів, теорії, гармонії та сольфеджіо [10]

Деякі організатори приватних музичних навчальних закладів йшли на ризик і намагалися започаткувати в них і навіть такі інструменти, які вважалися не дуже популярними в навчанні. Так, викладачем до музичних класів скрипаля Германа Рахміля в 1899 р. був запрошений відомий в Україні по своїй діяльності в Харкові та Одесі випускник Празької консерваторії, арфіст І. Ф. Шоллар [7], – молодший брат і учень відомого в Петербурзі арфіста і валторніста (педагога і виконавця), автора найпершої в Росії Школи для валторни Ф. Ф. Шоллара.

Одними з найцікавішими і найперспективнішими за кількістю вихованих музикантів серед одеських приватних музичних навчальних закладів на початку XX ст., які невдовзі склали світову славу як Одесі так і їхньому засновникові і викладачеві, стали скрипкові класи П. С. Столярського, які розміщувалися просто в його приватній квартирі. Вихованець в музичному училищі Одеського відділення ІРМТ видатного чеського скрипаля і педагога Й. Карбулька, П. С. Столярський синтезував у своїй педагогічній діяльності досвід, накопичений ним протягом життя і постійного творчого спілкування з численними представниками різних виконавських традицій та шкіл – народної (клезмерської) та декількох західноєвропейських (польської – С. Барцевич, Е. Млинарський; чеської – Й. Карбулька, Й. Прибик, Ф. Ступка, опосередковано О. Шевчик; угорсько-німецької – Л. Ауер).

Розпочавши приватну педагогічну діяльність ще за часів навчання в музичному училищі, тобто наприкінці 1890-х рр., Столярський зміг офіційно відкрити власні скрипкові класи лише в 1911 р. А вже наступного року газета «Одеський листок» зазначала: «Ймовірно ні чим іншим, ніж лише педагогічне чуття, можна пояснити вміння Столярського відкривати таланти. Через руки Столярського пройшла ціла плеяда безсумнівно талановитих дітей, чию обдарованість він вмів розгадати і пестив. Бо не проста ж випадковість, що завжди в концертах Столярського на естраді дефілює ряд дивовижних хлопчиків (в останньому концерті це Мільштейн, Левін, Файнгер), які у свої 10-11 років встигають взяти в Столярського солідну технічну вправність, бездоганну чистоту виконання, красивий звук, легкий смичок, витончене фразування, в кінці-кінців, чудове самовладання. Те, що демонструє Столярський у своїх концертах, його корифеї, рядові учні, унісон, – надає безсумнівне право висловитися про нього, як про педагога, який знає і любить свою справу» [Цит. за: 3, с. 57].

Порівнюючи виступи на відкритих іспитах учнів П. Столярського та М. Фідельмана, що відбулися навесні 1915 р., критик журналу «Южный музыкальный вестник» назвав колишніх його учнів – Яшу Хейфеця та Мішу Файнгета, які були удостоєні схвальних відгуків Ауера, котрий відвідував Одесу. В числі нинішніх учнів Столярського кореспондент виділив Р. Герцовського та Н. Мільштейна. Надаючи схвальний відгук на гру учнів Фідельмана (Шпігель, Ройтман), кореспондент віддав усе ж таки перевагу підготовці скрипалів класів Столярського: «Учні Фідельмана, при всіх безперечних технічних достоїнствах, грають менш ретельно, в деяких випадках навіть недбало» [9]. Згадуючи педагогічну працю свого колеги по оркестру одеського оперного театру, концертмейстер цього колективу в 1901-1919 рр., викладач одеського музичного училища, згодом професор одеської консерваторії Ф. Ступка вже в 1948 р. в своєму листі до відомого скрипаля і композитора, колишнього учня Столярського, згодом його біографа М. Гольдштейна, писав таке: «...Завжди в мене викликало здивування, що його малолітні учні грали краще за дорослих студентів. А ще не забуду як Натан Мільштейн у 1915 р. сміливо і віртуозно зіграв скрипковий концерт Глазунова. Пам'ятаю багатьох учнів Столярського, деякі продовжували в мене займатися. Завжди бачив, що вони добре підготовлені до артистичної кар'єри» [3, с. 56]. Такі успіхи Столярського були пов'язані із виробленою ним власною методикою, головні постулати якої базувалися, за словами М. Гольдштейна, на декількох основних принципах: можливістю розпочати навчання маленьких скрипалів гри на музичному інструменті лише після ретельного діагностування схильностей, психологічних і психотехнічних особливостей кожного з майбутніх учнів, з'ясування суто фізичних даних дитини, а також після попередньої підготовки по сольфеджіо та вивченню нотної грамоти [3, с. 60].

Разом з цим, «...добиваючись чистоти і рівності звуків, які видобуває учень-початківець, Столярський закладав міцні основи слухового контролю, якому придавав особливе значення... Учень з самого початку занять ясно усвідомлював необхідність і

можливість досягнення відмінної якості звучання і намагання розв'язати цю задачу в умовах домашніх занять» [4, с. 168-169]. Одним з пріоритетів занять Столярського було навчання учнів грати в ансамблях та унісоном, що було передумовою для можливої їхньої подальшої праці в оркестрах. Для гри в унісон не обиралися легкі твори. Як пише М. Гольдштейн, 30 або 40 учнів Столярського «...могли відмінно зіграти в унісон "Вічний рух" ("Перпетуум мобіле") Паганіні, твір, який ризикують виконувати соло далеко не всі віртуози» [3, с. 62.].

Власні методики викладання гри на музичних інструментах укладали і, навіть, друкували й деякі інші організатори та педагоги музичних курсів. «Директором приватних музичних класів Г. І. Рахмілем надрукована другим виданням його "Школа для скрипки". Багаторічна практика п. Рахміля в якості викладача гри на скрипці надала йому можливість виробити свій особливий метод, який за відгуками численних викладачів і учнів, має свої особливі беззаперечні переваги», – зазначала одеська газета «Театр» у 1900 р. [18]. М. Т. Хаїт, про якого йшлося в першій статті, також був автором надрукованих інструктивних творів для скрипки, які були високо оцінені сучасниками. У 1901 р. газета «Театр» повідомляла читачів про нещодавню публікацію ним «30 артистичних етюдів» з присвятою професору Московської консерваторії І. В. Гржималі. У відповіді-рецензії на ці етюди Гржималі назвав їх вихід з друку «видатною подією сучасної скрипкової літератури» і відзначив, що вони поєднуються з художньою думкою, а етюди в I зошитах №№ III, IV та V можна без перебільшення помістити поруч із прийомами Паганіні і «неначе дихають широкою любов'ю до скрипки» [5]. А в 1914 р. в Одесі вийшла друком окрема брошура з відгуками про твори Хаїта – етюди та парафрази [11].

Подібно до приватних музичних курсів, організованих німецькими музикантами, в приватних навчальних музичних закладах, заснованих фахівцями-євреями, також існувала можливість безкоштовного навчання для талановитих дітей з незабезпечених родин. Про це свідчать, наприклад, надруковані в Одесі Устав та Звіт Товариства допомоги нужденним учням музичних курсів вільного художника М. П. Фідельмана [14; 12].

Значна кількість приватних музичних навчальних закладів, заснованих і очолюваних як в Одесі, так і в багатьох інших провінційних містах саме єврейськими музикантами, пояснювалася нерідко упередженим ставленням деяких керівників музичних класів та училищ місцевих відділень ІРМТ щодо прийняття на вакансії викладачів представників цієї національності.

Висновки. Підсумовуючи наведені в двох статтях факти, що стосуються заснування і діяльності наприкінці XIX – початку XX ст. у найбільшому місті Півдня Російської імперії приватних навчальних музичних закладів, зазначимо, що на чолі переважної більшості найвідоміших і найпродуктивніших з них були музиканти німецького або єврейського походження. Майже всі вони або отримали фахову музичну освіту або в Західній Європі, або, якщо і в Росії, – в педагогів, які були вихідцями із західноєвропейських країн

(німців, чехів, поляків, австрійців), виховувалися в західноєвропейських вищих навчальних закладах (Відень, Прага, Варшава, Берлін, італійські консерваторії тощо) і репрезентували найпередовіші європейські педагогічно-виконавські школи. Склад викладачів, котрі працювали в більшості приватних музичних навчальних закладах, також репрезентував найвідоміші європейські педагогічно-виконавські традиції тих часів. Будучи високоякісною складовою музично-педагогічної і музично-виконавської освіти в Одесі, складаючи достойну конкуренцію єдиному державному музичному навчальному закладу – училищу, з 1913 р. консерваторії Одеського відділення ІРМТ.

Впровадження і багаторічне плідне існування багатьох приватних музичних навчальних закладів в Одесі не було якимсь виключним явищем у культурі Півдня Росії тих часів. Чимало подібних одеським музичних курсів, шкіл, класів тощо були в ці ж часи відкриті в Харкові (С. В. Неметць, А. Ф. Бенш та ін.), Києві (С. М. Блюменфельд, М. А. Тутковський, М. В. Лисенко та ін.), Єлисаветграді (Г. В. Нейгауз, А. М. Тальковський), Вінниці (В. Г. Швилик, Мардер, Педаховська, Поль-Вільямовська), Катеринославі (А. С. Ружицький) Житомирі (А. С. Ружицький П. Грінберг, Є. Кушевська та Н. Писаржевська), Кам'янець-Подільському (Т. Д. Ганицький), Херсоні (О. Бродська, І. Харламова, П. Фоміна) тощо.

Дослідниця історії і специфіки функціонування наприкінці XIX – початку XX ст. приватних і громадських вищих навчальних закладів на теренах України (не творчих – на кшталт Вищих жіночих курсів у Києві, Київського комерційного інституту, Вищих медичних курсів тощо) Т. Удовицька, за своїми спостереженнями дійшла висновків, з якими багато в чому співпадають наші, які базуються на аналізі діяльності приватних творчих навчальних закладів, а саме: внутрішня організаційно-управлінська структура цих закладів була в цілому аналогічною державним; у процесі навчання керівництво громадських і приватних навчальних закладів орієнтувалося на навчальні плани і програми державних вузів. У зв'язку з цим, як зазначає Т. Удовицька, можна стверджувати, що учні громадських і приватних навчальних закладів отримували такий саме обсяг знань, що і студенти державних вузів. Становлення громадських і приватних вищих навчальних закладів ускладнювалося проблемами формування необхідної матеріальної бази, що було найскладнішим серед інших проблем розвитку [15].

Проте, на цьому схожість висновків вичерпується. Якщо, за Т. Удовицькою, значну частину професорсько-викладацького штату досліджуваних нею навчальних закладів склали професори і викладачі державного сектора вищої освіти, в першу чергу університетів Києва, Харкова, Одеси, які забезпечували високий рівень викладання, то переважну більшість посад викладачів у приватних музичних навчальних закладах тих часів обіймали або колишні викладачі музичних класів (училищ) місцевих відділень ІРМТ (К. Ф. Лаглер, Д. Ф. фон-Рессель, В. Ф. Алоїз, С. В. Неметць, А. Ф. Бенш, М. В. Лисенко та ін.), які пішли з цих державних закладів за різних обставин (фінансових, творчих, ідеологічних тощо), або

молоді, талановиті й амбітні музиканти, здебільшого з ґрунтовною освітою, найчастіше європейською, які були позбавлені можливості влаштуватися викладачами в державних закладах, частково – через національні обмеження (євреї), а нерідко – у зв'язку з елементарною відсутністю місцевих відділень ІРМТ і підпорядкованих ним відповідних навчальних закладів у багатьох невеликих провінційних містах України в дореволюційні часи.

Незважаючи на приватний характер навчання, чимало випускників таких закладів, котрі отримали в них сучасні методичні знання і здобули довершені виконавські навички, разом із вихованцями музичних класів, училищ та консерваторій, підпорядкованих ІРМТ, своєю подальшою виконавською і педагогічною діяльністю зробили вагомий внесок у розвиток музично-виконавських і музично-педагогічних традицій в Україні, започаткованих кращими педагогами цих закладів – представниками західноєвропейських шкіл XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Nemo. Хроника / Nemo // Театр. — 1902. — 1 апр.
2. А. В. Музыкальный вечер курсов Я. С. Кауфмана / А. В. // Сцена и музыка. — 1903. — № 7.
3. Гольдштейн М. Э. Пётр Столярский / М. Э. Гольдштейн. — Иерусалим, 1989. — 98 с. — (Евреи в мировой культуре : Серия биографий ; Вып. 12.)
4. Гринберг М. В классе П. С. Столярского / М. Гринберг, В. Пронин // Музыкальное исполнительство. — Впп. 6. — М., 1970. — С. 162-193
5. Д. Этюды М. Хаита / Д. // Театр. — 1901. — 12 окт.
6. История евреев Одессы и Юга Украины // Всемирный клуб одеситов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.odessitclub.org/archive/index.php?fname=jews>
7. Музыка в провинции. Одесса // Русская музыкальная газета. — 1899. — № 45.
8. Музыкально-педагогические учреждения в Одессе. Общедоступные Музыкальные курсы Я. С. Кауфмана // Сцена и музыка. — 1903. — № 13.
9. Н. К. Педагогика. Экзамен учащихся скрипичных курсов / Н. К. // Южный музыкальный вестник. — 1915. — № 6. — С. 14-15.
10. [Объявления] // Одесское обозрение театров. — 1912. — № 145. — 24 окт.
11. Отзыв о сочинениях (этюдах, парафразах для одной скрипки) М. Хаита. — Одесса : Тип. «Мория», 1914. — 16 с.
12. Отчёт Общества вспомоществования нуждающимся учащимся музыкальных курсов свободного художника С.-Петербургской Императорской консерватории М. П. Фидельмана в Одессе за 1912-1913 г. — Одесса: Типография М. Бершадского, 1914. — 16 с.
13. Провинциальная хроника. Херсон // Артист. — 1893. — № 35. — Декабрь. — С. 224.
14. Устав Общества вспомоществования нуждающимся учащимся Музыкальных курсов свободного художника С.-Петербургской консерватории М. П. Фидельмана в Одессе. — Одесса, 1912. — 17 с.
15. Удовицька Т. А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX – на початку XX ст.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. А. Удовицька; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2002. — 18 с.
16. Хроника // Одесское обозрение театров — 1911. — № 51. — 1 нояб.
17. Хроника // Сцена и музыка. — 1903. — № 19.
18. Хроника // Театр. — 1900. — 24 нояб.
19. Хроника // Театр. — 1902. — 17 апр.
20. Хроника // Театр. — 1902. — 8 нояб.